

УЎК 674.031.632.264

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТОҒ ОЛДИ МАЙДОНЛАРИДА ЭМАН ТУРКУМИ ВАКИЛЛАРИ УРУҒЛАРИНИ ЭКИШ МУДДАТЛАРИНИ АНИҚЛАШ

И.З.Янгибаева,

докторант (PhD), Ўрмон хўжалиги илмий-тадқиқот институти, Тошкент

Б.И. Эшанкулов,

катта илмий ходим, Ўрмон хўжалиги илмий-тадқиқот институти, Тошкент

Г.Д.Таджибаева,

магистр, Тошкент давлат аграр университети, Тошкент

***Аннотация.** Ёғочининг сифатлилиги бўйича оддий эман дарахти юқори погонани қайд этади. Дунё бўйлаб эман туркумининг 600 та тури тарқалган. Шундай бўлсада Ўзбекистон шароитида фақатгина оддий эман интродукция қилиниб кўплаб экилмоқда. Эман кўчатларини дастлабки йилларда секин ўсиши ушбу турнинг кенг тарқалишига тўсқинлик қилмоқда. Шу сабабли ушбу туркум вакиллариининг тез ўсувчи ва сифатли ёғоч берувчи шакллариини етиштиришни илмий асослашимиз керак бўлади.*

***Калит сўзлар:** табиий, интродукция, ўрмон мелиорацияси, кўкаламзорлаштириш, ёғочсозлик, сифат, мебель, ҳакалак, экошакл, ёзги, қишки, кўчат.*

Республикамизда табиий равишда эманзорлар мавжуд бўлмаган бўлсада, охириги юз йилда оддий эман энг муваффақиятли интродукция қилинган тур сифатида ўзини намоён қилди. Йирик ва мустаҳкам танаси, қалин қопланган тўқ яшил барглари бу турга ўзгача чирой ва ҳайбат бағишлайди. Бунинг натижасида ҳозирги кунда катта шаҳарларимиздан тортиб кичкина объектлар атрофини ўсимлик билан безашда ушбу дарахтга мурожаат қилинади. Шунингдек бу турдан тоғ ўрмон мелиорацияси, далаларни шамолдан ҳимоялашда кенг қўллаш истиқболи мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 19 феврал № 84 сонли “Ёғочсозлик саноати хомашё базасини мустаҳкамлаш ва соҳани янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарори мамлакатмизда ёғочбоп тез ўсар ва қимматбаҳо ёғочга эга бўлган дарахтларни ўстириш каби муҳим

вазифаларни кўяди [1]. Оддий эманнинг сифатли ёғочи билан ҳам мебелсозликда кадрланиши юқоридаги қарорни ижросини таъминлашда муҳим объект бўлиб хизмат қилади. Бу турнинг деярли касаллик ва зараркунандалар билан зарарланмаслиги ортиқча харажатларни паст даражага туширади. Дарахтнинг ёзнинг аномал иссиқ ва қишнинг изғирин совуқларга чидамлилиги ушбу турнинг бизнинг минтақага мос келишидан далолат беради. Ушбу турдан катта майдонларда маданий ўрмонлар барпо этиш, аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштиришда фойдаланиш, саноат объектлари атрофида химоя дарахтзорлари барпо этиш учун оддий эманнинг кўчатларига бўлган эҳтиёжни оширади.

Тадқиқот услуби. Эман кўчатларни ўстириш технологияси А.А.Хоназаров (2002) услубида амалга оширилди [4].

Тадқиқот натижалари. - Бўйи 35-40 м, тана диаметри 1-1,5 м га етадиган оддий эман (*Quercus robur* L.) йирик дарахт ҳисобланади. Бизнинг шароитда 32 ёшли эман дарахти бўйи 16-18 м, танасининг йўғонлиги 18-20 см га етади. Ёғочи бизда ўсадиган ёнғоқ ва чинор дарахтларининг ёғочи каби қимматбаҳо бўлиб, бу ёғочлардан Европа давлатларида жуда кенг фойдаланилади. Унинг ёғочидан асосан қимматбаҳо уй жиҳозлари, мебель саноатида фойдаланиш учун юқори сифатли фанер, эшик ва дераза ромлари тайёрланади, пардозлаш учун кенг кўламда ишлатилади. Ёғочи оғир ва мустаҳкамдир. Қуритиш жараёнида ёғочи яхши қурийдими, кесиш ва шакл бериш асбобларида осон ишланади, лак ва турли бўёқларни яхши қабул қилади. Кесиб олинган ёғочи узоқ вақт сувда сақлаб турилса, сифати бузилмайди, аксинча, ранги қорайиб, чиройли тусга киради ва бундай ёғочлар дурадгорликда жуда кадрланади. Юқори сифатли мебель, фанер, пол ва девор учун махсус паркетлар ҳамда суюқлик сақлайдиган бочкалар тайёрланади [2, 3, 5].

Ўзбекистоннинг суғориладиган ерларида кўплаб эманзорлар барпо қилса бўлади. Ёғингарчилик миқдори етарли тушадиган тоғлик районлардаги суғорилмайдиган лалми ерларда ҳам бемалол ўсади. Унумдор ва суғориладиган ерларда нисбатан яхши ўсади[4].

Ўзбекистоннинг чўл шароитида ҳамда шўрланишга мойил ерларида ёмон ўсади. Меваси ёнғоқ шаклидаги "ҳакалак-жолуд" бўлиб, август-сентябрь ойида пишиб ерга тўкилади. Тўкилган ҳакалак-жолудлар териб олинади ва соя жойда 5-7 кун қурилади. Кузда кўчатзорларда 7-8 см чуқурликда экилади. Эрта баҳорда экилган уруғлардан ниҳоллар униб чиқади. Баҳорги экиш учун махсус траншеяларда қумга аралаштирилган ҳолда сақланади.

Эманнинг баҳорда барг чиқариши муддатлари бўйича ёзги ва қишки экошаклларига бўлинади. Ушбу шакллар кўчатларини ўсишини ўрганиш бўйича

тажрибалар ўтказдик. Бунга кўра ёзги ва қишки эман эконошакллари уруғлари алоҳида териб олинди. Бу уруғлар 0,7x0,2 м схемада эгатларга экилиб уларда фенологик кузатув ва биометрик ўлчаш ишлари ўтказилди (1-жадвал).

1-жадвал.

Эконошакллар бўйича оддий эман кўчатларининг биометрик кўрсаткичлари (кузда экилган уруғлар бўйича)

№	Тур номи	Қишки				Ёзги			
		бўйи, см		илдиз бўйни, см		бўйи, см		илдиз бўйни, см	
		2 й	3 й	2 й	3 й	2 й	3 й	2 й	3 й
1	Оддий эман	35	82	0,6	1,2	25	58	0,4	0,5

1-жадвалга кўра кузда экилган оддий эман ва унинг найзасимон шакли уруғларидан ўсган кўчатларда қишки шаклларнинг биометрик кўрсаткичлари ёзги шаклларга нисбатан юқори эканлигини кўришимиз мумкин. Бунда қишки эконошаклларнинг икки йиллик кўчатларида бўйи ва илдиз бўйни: оддий эман – 35/0,6; оддий эманнинг найзасимон шаклида эса – 30/0,7 см ни ташкил қилди. Ёзги эконошаклларнинг икки йиллик кўчатларида бўйи ва илдиз бўйни: оддий эман – 25/0,4 см ни ташкил қилди. Бундан қишки эконошакллар кўрсаткичлари ёзги эконошакл кўчатларидан биометрик кўрсаткичлари бўйича юқори эканлигини кўришимиз мумкин.

Кузда экилган оддий эман ва унинг найзасимон шакли уруғларидан ўсган уч йиллик кўчатларнинг қишки шаклларнинг биометрик кўрсаткичлари ёзги шаклларга нисбатан юқори эканлигини кўришимиз мумкин. Бунда қишки эконошаклларнинг уч йиллик кўчатларида бўйи ва илдиз бўйни: оддий эман – 82/1,2 см ни ташкил қилди. Ёзги эконошаклларнинг уч йиллик кўчатларида бўйи ва илдиз бўйни: оддий эман – 58/0,7 см ни ташкил қилди. Бунда ҳам қишки эконошакллар кўрсаткичлари ёзги эконошакл кўчатларидан биометрик кўрсаткичлари бўйича юқори эканлигини кўришимиз мумкин.

2-жадвал.

Экошаклар бўйича оддий эман кўчатларининг биометрик кўрсаткичлари
(баҳорда экилган уруғлар бўйича)

№	Тур номи	Қишки				Ёзги			
		бўйи		илдиз бўйни		бўйи		илдиз бўйни	
		2 й	3 й	2 й	3 й	2 й	3 й	2 й	3 й
1	Оддий эман	33	70	33	70	33	70	33	70

2-жадвалга кўра баҳорда экилган оддий эман уруғларидан ўсган кўчатларда қишки шаклларнинг биометрик кўрсаткичлари ёзги шаклларга нисбатан юқори эканлигини кўришимиз мумкин. Бунда қишки экошаклларнинг икки йиллик кўчатларида бўйи ва илдиз бўйни 33/0,5 см ни ташкил қилди. Ёзги экошаклларнинг икки йиллик кўчатларида бўйи ва илдиз бўйни оддий эман – 23/0,4 см ни ташкил қилди. Бундан қишки экошакллар кўрсаткичлари ёзги экошакл кўчатларидан биометрик кўрсаткичлари бўйича юқори эканлигини кўришимиз мумкин.

Кузда экилган оддий эман уруғларидан ўсган уч йиллик кўчатларнинг қишки шаклларнинг биометрик кўрсаткичлари ёзги шаклларга нисбатан юқори эканлигини кўришимиз мумкин. Бунда қишки экошаклларнинг уч йиллик кўчатларида бўйи ва илдиз бўйни оддий эман – 70/1,0 см ни ташкил қилди. Ёзги экошаклларнинг уч йиллик кўчатларида бўйи ва илдиз бўйни оддий эман – 58/0,5 см ни ташкил қилди. Бунда ҳам қишки экошакллар кўрсаткичлари ёзги экошакл кўчатларидан биометрик кўрсаткичлари бўйича юқори эканлигини кўришимиз мумкин.

Кузги экилган эман уруғларининг барча вариантларида баҳорги экиш вариантлари билан таққослаганимизда кўчатларнинг биометрик кўрсаткичлари юқори эканлиги аниқланди.

Хулоса. Ўтказилган барча тажрибаларимизда кеч барг чиқарувчи оддий эман дарахтларидан терилган уруғлардан ўсган кўчатларда биометрик кўрсаткичлар юқори бўлди. Шу сабабли уруғларни теришда оддий эманнинг барг чиқариш муддати кеч бўлган дарахтларидан териб алоҳида экиш тавсия этилади. Шу сабабли дарахтларнинг барг чиқариш мавсумида уларни эрта ва кеч барг чиқарувчиларга ажратиб олиш керак бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 19 феврал № 84 сонли “Ёғочсозлик саноати хомашё базасини мустаҳкамлаш ва соҳани янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори.
2. Кайимов А.К., Бердиев Э.Т. Дендрология. – Тошкент: Фан ва технология, 2012. – 132-134 б.
3. Новосельцева А.И., Родин А.Р. Справочник по лесным культурам. - изд: Лесная промышленность, 1984.-С.48.
4. Хоназаров А.А. Ўзбекистонда ўрмонзорлар барпо қилиш асослари. – Тошкент, 2002.- 103 б.
5. [Виды рода Дуб — Википедия \(wikipedia.org\)](#).